

UOT 343.21.7.**MÜDAFİƏ TƏRƏFİNİN SÜBUT TOPLAMAQ İMKANLARI VƏ
ONLARIN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI**

F.M.ABBASOVA
Bakı Dövlət Universiteti
firuz.a.abbasova@gmail.com

Məqalədə müdafiə tərəfinin sübut toplamaq imkanları və onların təkmilləşdirilməsində hüquqi vasitələrin tənzimlənməsi, eyni zamanda bu problemlərin həlli yolları araşdırılır.

Açar sözlər: çəkişmə prinsipi, müdafiə tərəfi, müdafiəçi, sübutetmə, paralel istintaq

Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il tarixli CPM-də bir sıra yeni və mütərəqqi ideyalarla yanaşı çəkişmə prinsipi də öz təsbitini tapmışdır. Bu prinsip post-sovet cinayət-prosessual hüququna əsas prosessual funksiyaların bir şəxsdə və ya orqanda birləşdirilməsinin yolverilməzliyi və cinayət prosesi tərəflərinin bərabər hüquq və imkanlara malik olması qaydalarını gətirmişdir. Bununla belə, hüquq yaratma və hüquq tətbiqetmə təcrübəsi üçün yeni olması səbəbindən cinayət prosesində çəkişmə başlanğıclarının hüquqi tənzimlənməsi məsələlərində hələ də bəzi boşluqlar müşahidə edilməkdədir. Cinayət mühakimə icraatının əsas hərəkətverici qüvvəsi sübutetmə fəaliyyəti olduğu üçün bu cür boşluqlar özünü ilk növbədə sübutetmə fəaliyyətinin çəkişmə prinsipi əsasında tənzim edilməsi zamanı biruzə verir.

Cinayət mühakimə icraatının çəkişmə konsepsiyasının tərəfdarları cinayət prosesində çəkişmə imkanlarının inkişafının əsas yollarından biri kimi ibtidai araşdırma mərhələsində müdafiə tərəfinin sübutlar toplamaq imkanlarının genişləndirilməsini təklif edirlər. Lakin AR CPM-in sübutlar, onların toplanması və təqdim edilməsi ilə bağlı maddələrinin təhlili göstərir ki, müdafiə tərəfinin sübutlar əldə etməsi imkanları lazımi surətdə tənzim olunmur. Bu isə, sübutetmə prosesində müdafiə tərəfi subyektlərinin hüquqi vəziyyətinin qeyri-təkmilliyi hesab oluna bilər. Məhkəməyədək mərhələlərdə müdafiəçiyə sübutlar toplamaq hüququnun verilməsini bir çox prosessualistlər cinayət prosesində çəkişmə prinsipinin parlaq təzahürü hesab edirlər. Onların fikrincə, müstəntiq və prokuror bu cür materialların sübutedici əhəmiyyətini inkar etməkdə haqlı deyillər. Onlar sadəcə olaraq belə materialların sübuti əhəmiyyətini mübahisələndirə bilərlər (1, 26).

AR CPM-in 90.7.16-cı maddəsində şübhəli şəxsin, 91.5.16-cı maddəsində təqsirləndirilən şəxsin cinayət işinə əlavə olunması üçün sübutlar və digər materiallar təqdim etmək hüququ müəyyən edilmişdir. AR CPM-in 143.4-cü maddəsi isə şübhəli və təqsirləndirilən şəxsə, müdafiəçiyə, mülki cavabdehə sübut hesab oluna bilən əşya və sənədləri, habelə şifahi və ya yazılı məlumatları təqdim etmək hüququ verir.

Göründüyü kimi, birinci halda sübutların təqdim edilməsindən, ikinci halda sübut hesab oluna bilən materialların təqdim edilməsindən bəhs olunur. Bunlar tamamilə fərqli anlayışlardır və göstərilən normaların uyğunsuzluğu hesab olunmalıdır.

AR CPM-in istinad olunan normalarına əsasən təsdiq etmək olar ki, müdafiə tərəfi sübutların toplanılması prosesində faktiki olaraq iştirak edir. Lakin həmin materialların yoxlanılması və sübut kimi qəbul olunmaqla cinayət işinə əlavə edilməsi cinayət prosesini aparan orqanın səlahiyyətinə aiddir.

Qeyd edək ki, analogi normalar RF CPM-in 46, 47, 86-cı maddələri ilə də müəyyən olunur və Rusiya alimləri onların müdafiə tərəfinə real çəkişmə imkanları vermədiyini qeyd edirlər. Xüsusən, N. Kolokolovun fikrincə, dövlətin gücünə arxalanmaqla ibtidai istinaq aparan şəxs cinayətin hallarına dair yalnız onu maraqlandıran informasiyanı və yalnız öz təşəbbüsü ilə, təkbəşinə olaraq axtarır, onları istintaq hərəkətlərinin protokollarında müstəqil olaraq rəsmiləşdirir və müəyyən etdiyi faktlara müstəqil olaraq sübut statusu qazandırır (6, 5).

Hesab edirik ki, AR CPM-in qeyd olunan maddələrində yer alan «sübut hesab oluna bilən» konstruksiyası aşağıdakı səbəblərdən uğursuzdur: birincisi, lazımi hüquqi bilikləri olmayan şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs hansı materialların sübut hesab oluna biləcəyində səriştəli deyildir. İkincisi, mümkün qədər qısa vaxt ərzində və maneəsiz olaraq ittihamın sübutedici bazasını formalaşdırmaqda maraqlı olan cinayət təqibi orqanı şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqdim etdiyi müdafiə üçün sübut hesab oluna bilən materiallara qərəzsiz yanaşmaya bilməz. Aydınır ki, cinayət təqibi orqanları bu şəxslərin səriştəsizliyindən peşəkarcasına sui-istifadə etməklə təqdim olunan materialların sübut kriteriyalarına uyğun olmamasını asanlıqla «əsaslandırma» bilirlər.

AR CPM-in qeyd olunan maddələrində «sübut hesab oluna bilən» konstruksiyasından istifadə etməklə qanunverici şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin təqdim etdiyi materialların sübut aqibətini cinayət prosesini aparan orqandan tam asılı etmişdir. Bu məsələdə müdafiə tərəfinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, habelə CPM-in 90.7.16 və 91.5.16-cı və 143.4-cü maddələrinin uyğunluğunu təmin etmək üçün həmin maddələrin aşağıdakı redaksiyada olmasını düzün hesab edirik: «cinayət işinin hallarına dair əşya və sənədləri, şifahi və ya yazılı məlumatları toplamaq, onların sübut kimi tanınması və cinayət işinə əlavə edilməsi məsələsinin həlli üçün təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora və məhkəməyə təqdim etmək».

Fikrimizcə, müdafiə tərəfinin sübut toplama mexanizmini təmin etmək üçün cinayət prosesini aparan şəxslərin üzərinə müdafiə tərəfinin təqdim etdiyi materialların sübut kimi tanınması və ya bundan imtina edilməsi barədə əsaslandırılmış qərar çıxarmaq vəzifəsi qoyulmalı, müdafiə tərəfinə isə belə qərarlardan ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və məhkəməyə şikayət vermək hüququ nəzərdə tutulmalıdır.

Müdafiəçi cinayət prosesində cinayət təqibi başlanan andan iştirak etdiyi halda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin istintaqa təqdim etdiyi materiallardan xəbərdar olur və ya həmin materiallar məhz onun vasitəsilə cinayət təqibi orqanına verilir. Bu halda həmin materialların sonrakı taleyi onun nəzarətində olur. Təbii ki, daha təcrübəli vəkillər bu materialların sübut kimi tanınıb-tanınmamasını, tanınmadıqları halda onların taleyinin necə olduğunu aydınlaşdırırlar. Lakin müdafiəçinin işə nisbətən gec cəlb edildiyi hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs artıq bəzi materialları cinayət təqibi orqanına vermiş ola bilər. Odur ki, belə hallarda çəkişmə xarakterli cinayət prosesində müdafiə taktikasının məqsədəuyğunluğu baxımından müdafiəçidən tələb olunur ki, müdafiə etdiyi şəxslə apardığı ilkin görüşlərdə sonuncudan onun təhqiqatçı və ya müstəntiqə hər hansı materialı təqdim edib-etməməsi barədə dolğun məlumat alsın. Bunun üçün, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs yazılı məlumatların surətini, əşyaların isə dəqiq siyahısını özündə saxlamalıdır. Əks halda, olduqca mühüm dəlillərin itirilməsi ehtimalı mövcuddur. Məsələn, O.V.Karnelyuk göstərir ki, «son vaxtlar cinayət işi materiallarının qorunub saxlanması aktual problemə çevrilmişdir. Onların qəsdən məhv edilməsi barədə məlumatlara hüquqi nəşrlərdə tez-tez rast gəlinir» (7, 23).

Müdafiəçinin şəxsən sübutlar toplamaq hüququ ədəbiyyatda birmənalı qarşılanmır. Məsələn, L.V. Makarovun fikrincə, cinayət-prosessual qanunvericilikdə müdafiəçinin «sübutlar toplamaq» hüququ dolğun deyildir, belə ki, onun təqdim etdiyi bütün məlumatlar sonda istintaq aparan şəxs tərəfindən yoxlanılır (8, 3).

Müəllifin bu fikri ilə o mənada razılaşmaq olmaz ki, istər Rusiyanın, istərsə də Azərbaycan Respublikasının CPM-də müdafiəçinin topladığı materialları müstəntiqə və ya prokurora təqdim etmək vəzifəsi müəyyən edilməmişdir. Qanunda belə bir müddəa nəzərdə tutularsa, onda cinayət prosesi aparan orqanların da daxil olmuş materiallar üzrə hansı tədbirləri görməli olduğu dəqiq müəyyən edilməlidir. Daha doğrusu, prosesi aparan şəxslər həmin materialları yoxlamalı və onların sübut hesab edilib cinayət işi materiallarına əlavə edilməsi, yaxud sübut kimi qəbul edilməməsi məsələsini həll etməlidir.

Milli müəlliflərdən Ş.M. Kərimov da müdafiəçinin sübut etmədə iştirakını xarakterizə edərkən yuxarıda ifadə etdiyimiz mövqedən çıxış edir və qeyd edir ki, müdafiəçi təkcə sübutları toplamaq deyil, həm də əşyaları və sənədləri təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora, məhkəməyə təqdim etmək hüququna malikdir. Onların vəzifəsi isə təqdim olunmuş əşyanı (sənədi – müəl.) sübut kimi

tanımaq və onu işə qatmaq (əlavə etmək – müəl.), yəni toplanmış sübutlar sisteminə daxil etməkdir (5, 167).

Burada söhbət müdafiəçiyə cinayət prosesini aparan orqanın sübutların toplanması səlahiyyətlərinə yaxın olan imkanların verilməsindən gedir. Müdafiəçi ittiham tərəfinin yeganə, hüquqi hazırlıqlı prosessual rəqibidir. Cinayət prosesində real çəkişmə yalnız peşəkar vəkilin sayəsində mümkün ola bilər. Bununla belə, qüvvədə olan qanunvericilikdə müdafiəçiyə sübut hesab olunacaq materiallar toplamaq üçün lazımi imkanlar verilməmişdir. Xüsusən, AR CPM-in 92.9.5-ci maddəsi müdafiəçinin məhkəməyədək və ya məhkəmə icraatı zamanı cinayət işinə əlavə və ya məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi üçün sübutlar, habelə digər materiallar toplamaq və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək hüququnu müəyyən edir, halbuki CPM-in sübutların toplanmasını tənzim edən normalarında müdafiəçinin bu hüququnun realizəsi ilə bağlı müddəalar müəyyən edilməmişdir. Məsələn, CPM-in 92.9.9-cu maddəsinə əsasən, cinayət təqibi xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildiyi halda müdafiəçi fiziki və hüquqi şəxslərin razılığı ilə onları sorğusuala tuta bilər. Elə isə, həmin şəxslər razılıq vermədikdə necə olmalıdır? Belə çıxır ki, bu zaman müdafiəçi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələlərin aydınlaşdırılması üçün sübutların toplanması üzrə lazım bildiyi tədbirləri həyata keçirə bilməyəcəkdir. Bu isə, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxsin (ola bilsin ki, bu şəxsin cinayət hadisəsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur) taleyinin müdafiəçinin suallarına cavab vermək həvəsi olmayan bəzi şəxslərin ixtiyarına buraxılması deməkdir. Digər tərəfdən, nə üçün qanunverici müdafiəçinin bu hüququnu yalnız xüsusi ittihamlı işlərlə məhdudlaşdırır? Ümumiyyətlə, müdafiəçi tərəfindən aparılan sorğu-sualın nəticələri sonradan hansı sübut əhəmiyyəti kəsb edəcəkdir?

Qeyd olunan sualların qanunda nəzərdə tutulmuş cavablarının olmaması AR CPM-in 92.9.9-cu maddəsilə müdafiəçiyə verilmiş hüququn formal xarakterli olduğunu, sübutlar toplanması baxımından real əhəmiyyət kəsb etmədiyini göstərir. Müdafiəçi göstərilən şəxslərdən cinayət işi üzrə əhəmiyyət kəsb edən məlumatlar əldə etsə belə, onlar müvafiq hüquqi rəsmiləşdirmə olmadan mötəbər sayılmayacaqdır. Belə məlumatları mötəbər sübuta çevirməyin yeganə yolu prosessual qaydalar çərçivəsində aparılan dindirmədir, belə dindirmə isə, cinayət prosesini aparan şəxslərin müstəsna səlahiyyətindədir.

AR CPM-in 92.9.5-ci maddəsinə uyğun olaraq, müdafiəçi topladığı materialları cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək hüququna malikdir. Məsələnin bu cür qoyuluşundan məntiqi olaraq nəticə çıxır ki, müdafiəçi əldə etdiyi materialları cinayət prosesini həyata keçirən orqana deyil, birbaşa olaraq məhkəməyə də təqdim edə bilər. Burada hər şey vəkilin müdafiə üçün seçdiyi taktiki üsullardan asılıdır. Qeyd edək ki, bəzi müəlliflərin fikrincə, müdafiəçi bu məsələni müdafiə etdiyi şəxsin razılığı ilə həll edə bilər (3, 12).

Ədəbiyyatda qeyd edilir ki, məsələnin bu qaydada tənzim edilməsi çəkişmə prinsipinin ittiham tərəfinin ziyanına olaraq pozulması təəssüratı yaradır. Belə ki, müdafiəçi ibtidai araşdırma başa çatarkən cinayət işinin materialları, o cümlədən ittiham tərəfinin sübutları ilə tanış olduğu halda, özünün topladığı materialları ittiham tərəfinə təqdim etməyərək, məhkəmə baxışı zamanı üzə çıxara, bununla da, ittiham tərəfini çətin vəziyyətə sala bilər. Məsələn, V.T.Tominin fikrincə, məhkəmələr, prokurorlar və müstəntiqlər bu cür taktikanı qarşılamağa hazır deyillər, bu isə cinayət işi üzrə icraatın uzanmasına, bəzən isə iflasına səbəb olur (13, 126).

Bizim fikrimizcə isə, məsələnin qanunda qeyd olunan qaydada tənzimi prosesin çəkişmə xarakterinə xələl gətirmir. İbtidai araşdırma zamanı sübutların toplanmasının əsas üsulu olan istintaq hərəkətlərini həyata keçirmək, toplanmış sübutları qiymətləndirmək cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səlahiyyətindədir. Qanunun müdafiə tərəfinə sübutların toplanılması üzrə verdiyi imkanlar formal xarakterlidir, praktiki baxımdan səmərəli deyildir. AR CPM-in 92.9.5-ci maddəsi ilə müəyyən olunan norma (hərçənd bu normada müdafiəçinin topladığı materialları birbaşa məhkəməyə təqdim etmək hüququna dair konkret göstəriş yoxdur) sübutların toplanması sahəsində ittiham və müdafiə tərəflərinin imkan bərabərsizliyini qismən da olsa kompensasiya edən vasitə hesab olunmalıdır.

Aydındır ki, müdafiə tərəfinin sübutlar toplamaq imkanını məhdudlaşdıran başlıca amil onun hakimiyyət səlahiyyətlərinə, xüsusən, sübutları müvafiq prosessual formada təsbit etmək imkanına malik olmamasıdır. Qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik sübutları prosessual qaydada təsbit etmək səlahiyyətini yalnız cinayət işi üzrə icraatı aparan orqana – ibtidai araşdırma orqanlarına və məhkəməyə verir.

Qeyd edək ki, ibtidai araşdırma mərhələsində müdafiəçiyə sübutlar toplamaq üzrə əlavə səlahiyyətlər verilməsi məsələsi ilə bağlı ədəbiyyatda müxtəlif mövqelər mövcuddur. Bəzi müəlliflər müdafiəçiyə sübutlar toplamaq imkanlarının verilməsini zəruri hesab edir, (12, 137) digər müəlliflər qeyd edirlər ki, müdafiəçinin öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün informasiya toplamaq imkanları genişləndirilməlidir, lakin ona prosessual hərəkətlər həyata keçirmək səlahiyyətinin verilməsi düzgün deyildir.

Həqiqətən də, cinayət mühakimə icraatının mövcud formasında müdafiəçiyə istintaq hərəkətləri həyata keçirmək hüququnun verilməsi, habelə müstəntiq tərəfindən aparılan bütün istintaq hərəkətlərində iştirakının zəruri hal kimi nəzərdə tutulması cinayət prosesinin məqsədlərinə nail olmaq yolunda böyük çətinliklər yarada bilər. S.D. Şestakova haqlı olaraq qeyd edir ki, qanunda bu qaydanın təsbiti müstəntiqlər üçün sui-istifadəyə, müdafiəçi üçün isə vicdansızlığa şərait yaradardı (14, 112).

Müəlliflərdən A.Piyuk ibtidai araşdırma zamanı müdafiəçiyə vətəndaşları dindirmək hüququnun verilməsini qeyri-mümkün hesab edir, çünki bu halda

sonuncuların müdafiəçiyə ifadə vermək vəzifəsi təsbit olunmalıdır. Lakin hər hansı şəxs təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə dəlalat edən hallar barədə məlumat vermək istədikdə cinayət prosesini aparan orqan onları rəsmiləşdirməkdən imtina edirsə, müdafiəçinin belə ifadələri rəsmiləşdirmək hüququ olmalıdır. Müəllifin fikrincə, müdafiəçi informasiya toplamaq (məsələn, xəfiyyətlər vasitəsilə) və bu informasiyanı müstəqil surətdə rəsmiləşdirmək səlahiyyətinə malik olmalıdır (8, 37).

AR CPM-in 143.3-cü maddəsinə görə, müdafiəçi sübut toplamaq hüququna malikdir və o, sübut toplamaq hüququnu üç üsulla həyata keçirə bilər: 1) məlumat toplamaq; 2) fərdi şəxslərdən izahat almaq; 3) müxtəlif təşkilatlatlardan sənədlər tələb etmək.

İlk növbədə AR CPM-in müdafiəçinin sübut toplamaq səlahiyyətlərini ifadə edən 92.9.5-ci maddəsinin tələblərinə 143.3-cü maddədə əməl olunmadığını qeyd etməyi məqsəduyğun hesab edirik. Belə ki, AR CPM-in 92.9.5-ci maddəsinə görə, müdafiəçi məhkəməyədək və ya məhkəmə icraatı zamanı cinayət işinə əlavə və ya məhkəmə iclasında tədqiq edilməsi üçün sübutlar, habelə digər materiallar toplamaq və cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim etmək hüququna malikdir. AR CPM-in 124.2-ci maddəsinə görə, cinayət prosesində şübhəli, təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin və şahidlərin ifadələri; ekspertin rəyi; maddi sübutlar; istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolları və digər sənədlər sübut kimi qəbul olunur. Deməli, müdafiəçi 124.2-ci maddədə göstərilən bütün sübutları və sübut olmayan «digər materialları» toplamaq səlahiyyətinə malikdir. Müdafiəçinin sübutlar və digər materiallar toplamaq səlahiyyətini realizə etmək üçün AR CPM-in 143.3-cü maddəsi yuxarıda göstərilən üç üsulu müəyyən edir. Eyni zamanda qeyd edək ki, AR CPM-də müdafiəçinin məlumat toplamasının, fərdi şəxslərdən izahat almasının və müxtəlif təşkilatlatlardan sənədlər tələb etməsinin qaydası və bu qaydaya əməl olunmadıqda onun hüquqi nəticəsi barədə heç bir qeydə rast gəlmək mümkün deyil. Eyni zamanda müdafiəçinin topladığı məlumatın və fərdi şəxslərdən aldığı izahatın 124.2-ci maddədə göstərilən hansı növ sübuta aid oluna biləcəyi də qeyri-müəyyəndir.

Fikrimizcə, 92.9.5-ci maddə ilə 143.3-cü maddə arasındakı uyğunsuzluğu sonuncu maddənin məzmununun birinciyə münasibətdə daha dar mənə daşması ilə ifadə etmək olar. Belə ki, 92.9.5-ci maddədə söhbət sübutlar və digər materiallardan gedirsə, 143.3-cü maddədə qeyd olunan üsullarla yalnız bəzi sübutların toplanması ifadə olunmuşdur. Yəni 143.3-cü maddədə yalnız sübutların bir növü olan sənədlər, sonradan sübut hesab olunacaq məlumat və izahat toplamaqdan danışılır. Fikrimizcə, ilk növbədə qanunvericilikdə mövcud olan bu uyğunsuzluq 92.9.5-ci maddənin üstünlüyünün təmin olunması ilə aradan qaldırılmalıdır.

143.3-cü maddənin təhlilini davam etdirərkən qəti olaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müdafiəçinin yalnız sənəd növündə olan sübutları toplamaq

hüququ mövcuddur. Məlumat toplamaq və fərdi şəxslərdən izahat almaq müdafiəçinin hüququ olsa da, onun həyata keçirilməsi nəticəsində hansı sübutun əldə olunması və ya əldə olunan sübutun hansı növə aid olması məsələsi açıq qalır. İddia etmək olar ki, fərdi şəxslərdən alınmış izahatları 124.2.1-ci maddədə ifadə olunan ifadələr kimi qiymətləndirmək olar. Lakin o da məlumdur ki, şübhəli, təqsirləndirilən, zərərçəkmiş şəxsin və şahidin ifadələrinin ibtidai araşdırma və məhkəmə mərhələsində əldə olunmasının xüsusi qaydası mövcuddur. Digər tərəfdən CPM-də izahatların alınmasını tənzimləyən xüsusi qaydaların olmaması da onun nəticələrinin mötəbərliyini şübhə altına alır. Deməli, qüvvədə olan qanunvericiliklə fərdi şəxslərdən alınmış izahatı da tam mənada ifadə hesab etmək mümkün deyildir. Çünki izahatların ifadə olmasını ifadə edən hər hansı bir müddəa yoxdur. Eyni zamanda bu izahatların necə əldə olunması, onun tənzimləmə proseduru barədə də qanunda heç qeyd yoxdur.

Qeyd edək ki, izahatların alınması anlayışından qanunvericilikdə cinayət işi başlama mərhələsində də istifadə olunur. Belə ki, AR CPM-in 207.4-cü maddəsinə əsasən, törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumatlara baxarkən təhqiqatçı, müstəntiq, və ya ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror ərizəçilərdən və digər şəxslərdən izahatlar tələb edə bilər. Lakin qanunvericilikdə bu izahatın alınması proseduru barədə heç bir müddəa tapmaq mümkün deyil. Belə bir tənzimləmə mexanizmi olsaydı, ən azı həmin mexanizmi analogiya əsasında tətbiq etmək olardı. Fikrimizcə, cinayət işi başlama mərhələsində də izahatların alınması qaydasını tənzimləyən ayrıca maddənin olmaması izahat alınan şəxsin hüquqlarının pozulması ilə nəticələnə bilər ki, bu da arzuolunmaz haldır. Fikrimizcə, AR CPM-də müdafiəçinin və cinayət işi başlama mərhələsində izahatların alınmasını tənzimləyən xüsusi bir maddənin əks olunması zəruridir. Həmin maddənin aşağıdakı məzmununda ifadə olunmasını təklif edirik:

Maddə 207-1. İzahatların alınması

207-1.1. Təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror cinayət işi başlamağa əsasların olub-olmamasını müəyyənləşdirməklə bağlı daxil olmuş materiallar üzrə qərar qəbul edilməsi məqsədilə cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edə bilən məlumatlara malik olan şəxslərdən izahatlar ala bilər.

207-1.2. İzahatın alınması protokolla rəsmiləşdirilir. Həmin protokol 230.1-ci maddədə nəzərdə tutulmuş qaydada tərtib olunur.

207-1.3. İzahat alınmasına başlamazdan əvvəl izahat verilməsi üçün çağırılmış şəxsə çağırılmasının səbəbləri izah olunur, müstəntiqi maraqlandıran hallar, özünün və ya yaxın qohumlarının əleyhinə şahidlik etməyə borclu olmadığı, ana dilində izahat vermək hüququ barədə məlumat verilir.

207-1.4. İzahatlar və verilmiş suallara cavablar protokolda birinci şəxsin adından və mümkün qədər hərfi şəkildə qeyd olunur. İzahatın

alınması barədə protokol izahat verənə oxumaq üçün verilir və ya izahat verənin xahişi ilə müstəntiq tərəfindən oxunur və bu barədə protokola qeyd olunur. İzahat verənin izahata əlavə və ya dəqiqləşdirmə edilməsi ilə bağlı vəsatəti mütləq təmin olunmalıdır.

207-1.5. İzahat alınması barədə protokolla tanış olmasını və orada yazılanların düzgünlüyünü izahat verən protokolun axırında öz imzası ilə təsdiqləyir. İzahat verən protokolun bütün səhifələrini imzalayır.

207-1.6. İzahat alınması üçün çağırılmış şəxs izahat verməyə vəkillə gəldikdə vəkil izahatın alınmasında iştirak edir. İzahatın alınmasının sonunda vəkil izahat alınması üçün çağırılmış şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin pozulması barədə fikrini bildirə bilər. Bu barədə protokolda qeyd olunmalıdır.

Fikrimizcə, bu maddəni analogiya üzrə müdafiəçinin izahat almaq proseduruna da aid etmək olar. İ.Y. Milovanın da qeyd etdiyi kimi, ayrı-ayrı şəxslərdən onların razılıqları ilə müdafiəçi tərəfindən izahatın alınması və bununla əlaqədar olaraq tərtib edilən protokollar, toplanmış digər sənəd və əşyalar məhz sübut kimi qiymətləndirilməlidir (9, 87).

Hesab edirik ki, 143.3-cü maddədə müdafiəçinin izahatların alınması ilə bağlı çatışmazlıqlardan biri burada yalnız fərdi şəxslərdən izahatların alınması imkanının nəzərdə tutulmasıdır. Fikrimizcə, AR CPM-in 143.3-cü maddəsini 92.9.5-ci maddəsinə uyğunlaşdırmaq üçün ən azı CPM-in 92.9.9-cu maddəsində qeyd olunan səlahiyyətləri 143.3-cü maddədə ifadə etmək vacibdir. Qeyd olunanlar əsasında hesab edirik ki, CPM-in 143.3-cü maddəsi aşağıdakı redaksiyada verilməlidir: **«Bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada cinayət prosesində iştirak etmək üçün buraxılmış müdafiəçi hüquqi yardım göstərilməsi üçün sübutlar təqdim etmək və məlumat, sənəd və əşyalar toplamaq, hüquqi və fiziki şəxslərdən izahat almaq, hüquqi şəxslərdən arayış, xasiyyətnamə və digər sənədlər tələb etmək, habelə müqavilə əsasında ekspertin rəyini almaq və mütəxəssisin fikrini öyrənmək hüququna malikdir.**

Çəkişmə prinsipinin bir sıra tərəfdarları ibtidai istintaqda çəkişməni təmin etməyin ən əlverişli üsulu kimi paralel istintaqa üstünlük verirlər. Dünya praktikasında paralel istintaq dedikdə, təqsirləndirilən şəxsə bəraət verən və ya onun məsuliyyətini yüngülləşdirən halların aşkar edilməsi məqsədilə müdafiəçi-vəkilin müstəntiqlə yanaşı həyata keçirdiyi istintaq nəzərdə tutulur. Müdafiəçinin aşkar ediyi belə hallar müdafiə aktının əsaslandırılması üçün istifadə olunur və bu akt ittiham aktı üçün nəzərdə tutulmuş qaydada tərtib olunaraq məhkəməyə göndərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu ideya cinayət-prosessual qanunvericiliyə köklü dəyişikliklər edildiyi şəraitdə məhsuldar ola bilər. Əks halda, yəni mövcud strukturu saxlamaqla müdafiəçiyə paralel istintaq aparmaq səlahiyyətinin verilməsi cinayət mühakimə icraatının iflasına səbəb ola bilər. İ.Y. Milo-

va haqlı olaraq qeyd edir ki, paralel istintaq cinayət mühakimə icraatı üçün tək-cə dövlətdən deyil, həm də cinayət mühakimə icratı sferasına cəlb olunmuş və ya cinayət mühakimə icraatının həyata keçirilməsində maraqlı olan şəxslərdən də əlavə xərclər tələb edəcəkdir. Müəllif həm də göstərir ki, cinayət mühakimə icraatında iştirak edən şəxslərin maddi imkanları bərabər olmadığından paralel istintaq müdafiə hüququndan bərabər istifadə imkanlarına xələl gətirə bilər, belə ki, bəziləri tərəfindən keyfiyyətli hüquqi yardım almağa böyük məbləğdə maddi vəsait xərcləndiyi halda, digərlərinin belə imkanları olmaya bilər (10, 147).

Tədqiq edilən məsələ ilə əlaqədar daha bir müzakirə nöqtəsi müdafiəçinin sübut toplama fəaliyyətinin rəsmiləşdirilməsi məsələsidir. Bununla bağlı A.V. Dolquşin qeyd edir ki, müdafiəçi yalnız elə sübutlar toplamalıdır ki, onların sübut kimi tanınması üçün müvafiq prosessual formada təsbit edilməsi lazım gəlməsin. Müəllif müdafiəçiyə sübutlar toplamaq hüququnun verilməsinə tərəfdar olan alimlərin dəlillərini əsassız hesab etməklə göstərir ki, cinayət prosesində çəkişməni inkişaf etdirmək üçün müdafiəçiyə müdafiə olunan şəxsin iştirakı və ya onun vəsatəti ilə həyata keçirilən istintaq hərəkətlərində iştirak hüququnun verilməsi kifayətdir (4, 15-16).

Bu mövqə AR CPM-də (91.5.15 və 92.9.3-cü maddələr) öz əksini qismən tapmışdır. Belə ki, AR CPM-in 91.5.15-ci maddəsi təqsirləndirilən şəxsə öz vəsatəti əsasında aparılan istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə müdafiəçinin yardımını ilə iştirak etmək, AR CPM-in 92.9.3-cü maddəsi isə müdafiəçiyə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın təklifi ilə bu orqanın apardığı istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə, habelə müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı ilə keçirilən hər hansı istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə iştirak etmək hüququ verir. Beləliklə, müdafiəçi müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı və ya onun vəsatəti əsasında aparılan prosessual hərəkətlərdə iştirak etmək hüququna malikdir.

Bu məsələnin çəkişmə prinsipi ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələsində mövqeyimiz aşağıdakı kimidir. Fikrimizcə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın təklifi ilə bu orqanın apardığı istintaq və ya digər prosessual hərəkətlərdə müdafiəçinin iştirak etmək hüququ formal xarakterlidir, çünki bu hüququn yaranması cinayət prosesini aparın orqanın ixtiyarına buraxılmışdır. Təbii ki, cinayət prosesini aparın orqan üçün aruzedilməz olan bütün hallarda həmin orqan müdafiəçiyə istintaq hərəkətlərində iştirak etməyi təklif etməyəcəkdir. Müdafiə olunan şəxsin iştirakı və ya vəsatəti ilə keçirilən prosessual hərəkətlərdə müdafiəçinin iştirak etmək hüququnu isə çəkişmə prinsipi baxımından təsirli vasitə kimi dəyərləndirmək olar.

Beləliklə, müdafiəçi hər hansı istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsini tələb edə və bu hərəkətlərin həyata keçirilməsində iştirak edə bilər. Bu isə o deməkdir ki, müdafiəçi həmin hərəkətlərin protokolunu müdafiə etdiyi şəxsə bəraət verən və ya məsuliyyəti yüngülləşdirən halların mövcudluğunu sübut

etmək üçün istintaqa və məhkəməyə təqdim etmək imkanına malikdir.

Müdafiəçinin bütün istintaq hərəkətlərində iştirak etməsi və iş üzrə mövcud olan bütün sübutlar barədə məlumatlı olması bir tərəfdən, cinayət işi üzrə həqiqətin müəyyən edilməsinə (həqiqi bəraətverici sübutların müəyyən olunmasına, yanlış ittiham sübutlarının rədd edilməsinə) imkan yarada bilərsə, digər tərəfdən, istintaqın nəticələrinə mənfi təsir göstərə bilər (məsələn, müdafiəçi təqsirləndirilən şəxsə cinayətin digər iştirakçılarının ifadələri barədə xəbər verə, bəraətverici sübutları saxtalaşdırma bilər və s.). Buna görə də, S.D. Şestakova ilə razılaşmaq lazım gəlir ki, ibtidai araşdırma zamanı müdafiə tərəfi bəzi sübutların tam məzmununu barədə məlumatlı olmalıdır (14, 113).

Diqqət yetirmək lazımdır ki, burada söhbət sübutların tam məzmunundan gedir. Məsələn, qrup cinayətlərinin istintaqı zamanı təqsirləndirilən şəxs digər təqsirləndirilən şəxsin onun əleyhinə ifadə verdiyi barədə məlumatlandırılmalıdır, lakin istintaq gedişində həmin ifadənin məzmununu barədə bu şəxsi nə dərəcədə məlumatlandırmaq seçimi müstəntiqə məxsus olmalıdır.

İttiham və müdafiə tərəflərinin əldə etdiyi sübutlar barədə bir-birini məlumatlandırması məsələsinin həlli ilə bağlı V.M. Bıkov iki variant təklif edir: ya qanunda göstərilməlidir ki, müdafiəçi topladığı bütün məlumatları, predmet və sənədləri yoxlanmaq üçün müstəntiqə təqdim etməlidir, ya da ibtidai araşdırmanın başa çatması barədə normalara dəyişiklik edilməli və təhqiqatçı və müstəntiqin təqsirləndirilən şəxsi və onun müdafiəçisini cinayət işinin bütün materialları ilə deyil, yalnız ittiham aktı ilə tanış etməli olması təsbit edilməlidir.

Lukaşeviç V.Z. və Çiçkanov A.B. müəllifin təklif etdiyi ikinci variantı müəyyən mənada müəllifin rəşxəndi kimi qiymətləndirirlər və fikrimizcə, haqlı olaraq qeyd edirdilər ki, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin bütün materialları ilə tanış edilməsi qaydası kifayət qədər effektivdir, onun dəyişdirilməsinə ehtiyac yoxdur (11, 109).

Bəzi müəlliflər bu məsələdə daha qabağa gedərək göstərirlər ki, cinayət mühakimə icraatının digər iştirakçılarının cinayət işi materialları ilə tanış edilməsi ilə əlaqədar meydana çıxan materiallar (proses iştirakçılarının cinayət işi materialları ilə tanış edilmə protokolları, şikayət və vəsatətlər, ərizə və sənədlər, müstəntiqin və digər vəzifəli şəxslərin bu cür şikayət və vəsatətlərə dair çıxardığı qərarları, prosesin digər iştirakçılarının vəsatətləri üzrə aparılmış istintaq və prosesual hərəkətlərin protokolları, digər materiallar) da təqsirləndirilən şəxsə və onun müdafiəçisinə tanışlıq üçün təqdim olunmalıdır (2, 36).

ӘДӘБИҮҮАТ

1. Баранов А.М. Состязательность в уголовном процессе. Лекции. Омск: Юридический институт МВД России, 1998, 35 с.
2. Быков А.М., Быков В.М. Ознакомление обвиняемого и его защитника с материалами уголовного дела по УПК РФ (научно-практический комментарий) // Адвокатская практика. 2002, №5, с.36
3. Быков В., Громов Н. Право защитника собирать доказательства // Законность, 2003, №10, с.12
4. Долгушин А.В. Развитие процессуальных условий реализации принципа состязательности: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1995, 24 с.
5. Кәгімов Җ. Синауәт процесиндә сүбүтәтмә (дәрс вәсәити). Вакı: Elm вә тәһсил, 2009, 208 с.
6. Колоколов Н. Состязательный процесс: реальность или утопия? // Юридический вестник. 2003, № 16, с.5
7. Карнелюк О.В. Баланс процессуальных статусов потерпевшего и обвиняемого при досудебном производстве. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2003, 23 с.
8. Макаров Л.В. Участие обвиняемого и его защитника в уголовно-процессуальном доказывании. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002, 23 с.
9. Милова И.Е. Проблемы расширения права защитника на собирание доказательств // Право и государство: теория и практика, 2009, № 11 (59), с. 87
10. Милова И.Е. О некоторых вопросах адвокатского параллельного расследования // Право и государство: теория и практика, 2009, № 12 (60), с. 147
11. Лукашевич В.З., Чичканов А.Б. Принцип состязательности и равноправия сторон в новом УПК РФ. // Правоведение, 2002, №2, с.109
12. Петрухин И.Л. Состязательность и правосудие // Государство и право, 1994, №10, с. 137
13. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. М.: Юрид. лит., 1991, 240 с.
14. Шестакова С.Д. Состязательность уголовного процесса. СПб.: 2001, 220 с.

ВОЗМОЖНОСТИ СОБИРАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ СТОРОНОЙ ЗАЩИТЫ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Ф.М.АББАСОВА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу средств собирания доказательств, предоставленных стороне защиты и закрепленных в УПК АР. Автором выявлены проблемы правового регулирования этих средств и сформулированы законодательные предложения для разрешения этих проблем.

Ключевые слова: принцип состязательности, сторона защиты, защитник, доказывание, параллельное расследование

**POSSIBILITIES OF COLLECTION OF PROOFS BY THE DEFENCE SIDE
AND THE WAYS OF THEIR IMPROVEMENT**

F.M.ABBASOVA

SUMMARY

The article is dedicated to the analysis of the means of collection of the proofs given to the defence side and fixed in CPC of AR. The author revealed the problems of the legal regulation of these means and formulated legislative proposals for the decision of these problems.

Key words: principle of adversality, defence side, defence-council, proving, paralel investigation